

ภาวะผู้นำกับการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาส อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

Leadership and Management of Temples by Abbots

in San Sai District Chiang Mai Province

พระเอกพจน์ เอกawatthano (ตะป่าง)

PhraAekkapoj Ekawatthano (Tapang)

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

Lamphun Buddhist Collage

Email: eakkapojtapang@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาวะผู้นำกับการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาส อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง พบว่า จะมุ่งเน้นการผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและทฤษฎีการบริหารจัดการสมัยใหม่ การบริหารจัดการวัดถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานของวัดและการพัฒนาชุมชน โดยเจ้าอาวาสมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัดและชุมชน การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพจะช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาของประชาชนในกิจกรรมของวัด

การใช้หลักธรรมในการบริหารจัดการวัดไม่เพียงแต่ช่วยให้วัดมีความสงบเรียบร้อย แต่ยังสามารถส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน การศึกษาและการเผยแผ่พระธรรมวินัยเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้สมาชิกในวัดและประชาชนมีความเข้าใจในหลักธรรมและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ บทความยังชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการที่ดีในทุกด้าน เพื่อให้วัดสามารถเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสังคมและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำ, การบริหารจัดการวัด, เจ้าอาวาส

Abstract

This academic article aims to study the leadership and management of temples by abbots in San Sai District, Chiang Mai Province, by examining the Tripitaka and various related documents. The study emphasizes the integration of Buddhist principles with modern management theories. Temple management is a crucial

factor that affects the success of temple operations and community development. Abbots play a significant role in fostering good relationships between the temple and the community. Effective management helps to build trust and faith among the public in the temple's activities.

The application of Buddhist principles in temple management not only ensures order within the temple but also promotes the improvement of the quality of life in the community. Education and the dissemination of the Dhamma-Vinaya are essential for helping temple members and the public understand these principles and apply them in their daily lives. Additionally, the article highlights the necessity of developing a robust management system in all aspects, so that the temple can serve as a center for social development and contribute to the sustainable strengthening of the community.

Key words: Leadership, Temple Management, Chief Monk

บทนำ

ปัจจุบันโลกกำลังเผชิญอยู่กับความเปลี่ยนแปลงในท่ามกลางแห่งโลกาภิวัตน์ สังคมไทยเองก็ประสบภาวะวิกฤติในหลาย ๆ ด้าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาเยาวชนติดยาเสพติด เป็นต้น วัดได้รับผลกระทบจากกระแสแห่งโลกาภิวัตน์เช่นกัน ระบบการบริหารจัดการวัดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลก โดยเฉพาะเจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลปกครอง บริหารจัดการวัด เป็นผู้ตัดสินใจบงการโทษ และวางกฎเกณฑ์ให้กับพระภิกษุสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัดให้ปฏิบัติประพฤติตาม และให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ประกอบกับถูกต้องตามอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส ซึ่งบทบาทพระสงฆ์ในการบริหารจัดการวัดที่มีเจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารจัดการทั้งหมด ย่อมมีสภาพปัญหาแตกต่างกันไป ระบบการบริหารจัดการวัดก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ขึ้นอยู่ว่าจะใช้หลักการบริหารวัดในรูปแบบไหนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น ๆ อันที่จริงหัวใจของพระพุทธศาสนาอยู่ที่การพัฒนาคนเป็นหลักสำคัญ การบริหารวัดมิได้เป็นไปในลักษณะองค์รวมของสงฆ์ แต่จะเป็นเรื่องของเจ้าอาวาสแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งทำให้ไม่มีพลังพอที่จะทำงานได้ทุกด้าน และเกิดความบกพร่องในการดำเนินงานได้ง่าย สมาชิกในวัดและประชาชนขาดความเป็นเจ้าของวัด การทุ่มเทเพื่อการพัฒนาวัดก็ไม่เต็มที่ การบริหารนั้นนับได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการปกครองอย่างยิ่ง วัดที่จะมีความเจริญได้นั้นจะต้องมีระบบการบริหารจัดการที่ดีในทุก ๆ ด้าน (พระมหาสมทรง สิริธโร และคณะ, 2525 : 135) ในการบริหารจัดการวัดมีวัตถุประสงค์และความสำคัญของการบริหารวัดไว้ว่า ทำให้การดำเนินงานภายในวัดเป็นระบบมากขึ้น ทำให้สะดวกในการประสานงาน ทำให้เกิด

ประสิทธิภาพ และเกิดความประหยัดในการดำเนินงาน สามารถติดตามตรวจสอบการดำเนินงานได้ และทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จ

วัดและพระสงฆ์ถือว่าเป็นศูนย์กลางเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในการพัฒนาจิตใจและ พัฒนา ด้านต่าง ๆ ของประชาชนได้เป็นอย่างดี เปรียบประดุจเหมือนตะเกียงให้แสงสว่างเป็นประโยชน์ แก่ ผู้คน เป็นตะเกียงทางจิตวิญญาณของชาวบ้าน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้นำการริเริ่ม สร้างสรรค์ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งภายในวัดและภายนอกวัดด้วยหลักความถูกต้องดีงาม และได้ประโยชน์สูงสุดสร้าง ความเจริญก้าวหน้า เป็นปึกแผ่นต่อวัดวาอาราม และเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทที่เป็นชาวบ้านอย่าง ครบถ้วนบริบูรณ์ (พิสิฐุ เจริญสุข, 2546 : 65)

ทั้งนี้ภาวะผู้นำของพุทธสาวกในสมัยพุทธกาล ยังพบว่า พระสงฆ์มีภูมิธรรม ปฏิบัติดี และทำ หน้าที่รักษาพุทธพจน์ ปกป้องพระพุทธศาสนา จัดกิจกรรมตรวจพระธรรม และวินัย โดยอาศัยผู้นำ ทีมงานองค์กรสงฆ์ และรู้จักสื่อสารที่ดี ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธศาสนาได้มีการ จัดหมวดหมู่อย่างเป็นระบบให้พุทธบริษัทได้ศึกษาเล่าเรียนถึงปัจจุบันนี้ ผู้ศึกษาเห็นเรื่องนี้มี ความสำคัญมากที่จะต้องศึกษาภาวะผู้นำของพุทธสาวกเพื่อเป็นองค์ความรู้ใหม่ นำมาเป็นแบบอย่าง บูรณาการกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ในการสร้างภาวะผู้นำองค์กรเพื่อสร้างทีมงานและการสื่อสารที่ดี ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะเห็นว่าภาวะผู้นำเป็นบุคคลที่สำคัญมากที่จะนำพาองค์กรไปสู่ เป้าหมายได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำทั้งสิ้น

ฉะนั้นภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนพัฒนาประเทศและจะต้องมี คุณลักษณะ คือผู้นำต้องมีคุณสมบัติ เช่น มีสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความดีงามและ ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม และ ลักษณะผู้นำที่มีคุณภาพต้องประกอบด้วยหลัก 3 ประการ คือ มองกว้าง คิดไกล และใฝ่สูง ตลอดจน ต้องมีประสิทธิภาพที่ดีตามแนวทางของหลักพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์สูงสุดต่อการ พัฒนาคนและสังคมต่อไป (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 : 3-32) สมดังที่พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวแก่ศิษยานุศิษย์ว่า วัดจะเจริญดีมีความมั่นคง มีการพัฒนาและมีสันติสุขแก่วัด และสังคม ก็ด้วยเหตุปัจจัย 4 ประการ ได้แก่ 1. มีสมภารดี คือ มีพระภิกษุเจ้าอาวาส หรือพระ อุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้นำ ผู้ได้อบรมตนตามพระธรรมวินัยดี ตั้งตนอยู่ในคุณอันสมควรมีสติปัญญา สามารถปกครองพัฒนา ดูแลรักษาพระภิกษุสามเณรในวัดให้ปฏิบัติในพระธรรมวินัยดี 2. มีธรรมดี คือ มีการศึกษาอบรมทั้ง ปรียัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม คือปฏิบัติไตรสิกขาดี เพื่อความถึงปฏิเวธ สัทธรรม 3. มีพระดี มีเจตีย์ คือปุชนิยวัตตุสำคัญได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ และแม้รูปเหมือนของ บูรพาจารย์ ผู้ทรงคุณธรรมสูง และ 4. มีวัดดี คือ มีบริเวณวัด ที่จัดเป็นระเบียบ เรียบร้อย สะอาด สงบ ร่มรื่น สบายเหมาะแก่ที่จะเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชนผู้ประสงค์

ศึกษาหาความรู้มาบำเพ็ญ กุศลคุณความดี ได้แก่ ทานกุศล ศีลกุศลและภาวนา กุศลให้เกิดความสงบสุขทางใจ (พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคฺโล), 2548 : 282-283)

ในปัจจุบันการบริหารวัดในเขตอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ มีการบริหารจัดการในหลากหลายรูปแบบตามท้องถิ่นนั้น ๆ อีกทั้งมีเจ้าอาวาสที่อายุพรรษากาลน้อย เพิ่งดำรงตำแหน่งก็มี และเจ้าอาวาสที่มีอายุพรรษามาก ๆ ก็มีปัญหที่พบเจอในการเข้าใจหลักการบริหาร ผู้บริหารไม่สามารถบริหารจัดการวัดได้ และไม่สามารถดูแลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของตนเองได้ เป็นต้นซึ่งก็เป็นปัญหาหนึ่ง การบริหารงานโดยใช้หลักกรรมแนวพุทธ ซึ่งก็เป็นแนวทางสำคัญในการจัดระเบียบให้กับวัดและชุมชน สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสามัคคีและร่วมกันเป็นพลัง ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และเป็นส่วนเสริมความเข้มแข็งหรือสร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อบรรเทาป้องกันหรือแก้ไขเยียวยาภาวะวิกฤติ ที่จะเกิดขึ้นในวัดและเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพราะสังคมจะรู้สึกถึงความยุติธรรม ความโปร่งใส และความมีส่วนร่วม อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ดังนั้น เจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองดูแลและบริหารกิจการของวัด มีลักษณะหรือรูปแบบผู้นำที่มีประสิทธิผลมาก มีวิสัยทัศน์ (Vision) กว้างไกล ย่อมนำพาวัดให้เจริญรุ่งเรือง การบริหารงานของวัดเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในทุก ๆ ด้าน เป็นที่นำมาซึ่งศรัทธาของประชาชนควรมีการบริหารจัดการที่ดี โดยเฉพาะอย่างการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารจัดการ มาพัฒนาปรับปรุงส่งเสริมการบริหาร กิจการของวัดให้มีการพัฒนาดีขึ้น อันจะส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นคงและทำให้การบริหารจัดการเป็นอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืนสืบต่อไป

เนื้อหา

1. แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสนใจศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาถึงความมีอำนาจและความสามารถของบุคคลที่สามารถสั่งการในการบริหารให้งานที่รับผิดชอบประสบความสำเร็จจากประสบการณ์ที่ผ่านมาย่อมเป็นที่รู้จักกันว่าภาวะ ผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการบริหารและการจัดองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยทั่วไปนักวิชาการมักจะถือ ว่า “ผู้นำ” (Leaders) เป็นตัวบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (Persons) ส่วน “ภาวะผู้นำ” (Leadership) นั้น เป็นสิ่งที่แสดงออกมา (Actions) จากบุคคลที่เป็น ผู้นำอย่างเป็นกระบวนการ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงขอเสนอความหมาย “ผู้นำ” และ “ภาวะผู้นำ”ตามทีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายไว้ดังนี้ ผู้นำ คือ ผู้ชักพาให้คนอื่นกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำกันอยู่แล้ว เช่น เป็นผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัด และแม้กระทั่งหัวหน้า ครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549 : 26) ยังรวมถึงว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคน หนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุ

เป้าหมายร่วมกันหรือเป็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันหรือเป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์กร (ริงสเวิร์ด ประเสริฐศรี, 2544 : 31) นอกจากนี้ผู้นำ คือ ลักษณะที่แสดงถึงความสามารถในการนำพา การดำเนินกิจการ การแก้ไขปรับปรุง และการรักษาขวัญและกำลังใจของกลุ่มทำให้กลุ่มบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการให้มากที่สุด (ถวิล ธาราโกชน, 2532 : 117) ทั้งนี้ยังกล่าวว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง ความสามารถที่มีอิทธิพล ต่อกลุ่มเพื่อให้ความสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ดี (พรชัย ลิขิตธรรมโรจน์, 2545 : 116) ทั้งนี้ผู้นำ คือ บุคคลที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งอาจโดยการ เลือกตั้งหรือแต่งตั้งและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกให้มีอิทธิพลและบทบาทเหนือกลุ่ม สามารถที่จะจูงใจ ชักนำ หรือชี้แนะให้สมาชิกของกลุ่มรวมพลังเพื่อปฏิบัติการกิจต่างๆของกลุ่มให้ประสบความสำเร็จ (สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์, 2537 : 3) อีกทั้ง ผู้นำ คือ ผู้ที่สามารถทำให้ผู้อื่นไปสู่จุดหมายปลายทางได้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายโดย เสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด โดยใช้วิธีการจูงใจ และอาศัยบุคลิกภาพของตนเอง ที่ทำงานให้สำเร็จด้วย ลักษณะต่างๆ คือ การใช้อำนาจ การกำหนดเป้าหมาย ทิศนะต่อองค์กร การทำหน้าที่ผู้นำโดยอาศัย ความร่วมมือของผู้อื่น ความสัมพันธ์กับผู้อื่น และการวางตัวที่เหมาะสม (เสนาะ ดีเยาว์, 2544 : 6) อีกทั้งการมีภาวะผู้นำที่ดีนั้นบุคคลต้องมีความสามารถในการบังคับบัญชา บุคคลอื่นโดยได้รับการยอมรับ และยกย่องจากบุคคล อื่นเป็นผู้ทำให้บุคคลอื่นไว้วางใจและให้ความร่วมมือ ความเป็นผู้นำเป็นผู้มีหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกหรือสั่งการ บังคับบัญชา ประสานงานโดยอาศัยอำนาจหน้าที่ (Authority) เพื่อให้กิจการงานบรรลุผล สำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ต้องการ ความเป็นผู้นำของผู้ที่มีความสามารถในการใช้ศิลปะในการจูงใจ ผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จด้วยความเต็มใจ (เนตรพัฒนา ยาวีราช, 2552 : 2)

ส่วนภาวะนำในแบบนักวิชาการต่างประเทศมีผู้ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำ เช่นว่า ภาวะผู้นำ คือ การใช้อิทธิพลจูงใจให้ผู้อื่นร่วมใจในการปฏิบัติ เพื่อให้งานสำเร็จตามเป้าหมายหรือตามความมุ่งหมาย (Ordway Tead, 1935 : 20-35) นอกจากนี้ภาวะผู้นำคือ ความสัมพันธ์ซึ่งบุคคลหนึ่งเรียกว่าผู้ใช้ อิทธิพลต่อบุคคลอื่นให้ทำงานร่วมกันอย่างเต็มใจทั้งนี้เพื่อให้ผลงานตามท้องที่หรือกลุ่มมุ่งหมายให้ สำเร็จล่วงไปด้วยดี (Terry George R, 1972 : 493) และภาวะผู้นำเป็นกระบวนการซึ่งบุคคลหนึ่ง บุคคลใด มีอิทธิพลต่อทัศนคติ ความเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือมากกว่า โดยพยายามที่จะทำให้สมาชิกขององค์กรประพฤติไปในทิศทางที่จะทำให้องค์การนั้น ๆ บรรลุถึงเป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้ (I.L.Richardson & Sidney Baldwin, 1976 : 147)

จากความหมายและคำจำกัดความที่นักวิชาการต่าง ๆ ได้กล่าวมานี้ พอสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและผู้เกี่ยวข้อง โดยมุ่งศึกษาถึง ความสามารถและอำนาจของบุคคลในการนำและบริหารงานให้ประสบความสำเร็จ โดยทั่วไป “ผู้นำ”

หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มที่ชักนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตามทิศทางที่กำหนด ส่วน “ภาวะผู้นำ” หมายถึง การกระทำที่แสดงออกจากผู้นำ ซึ่งมีอิทธิพลต่อผู้ตามเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน การมีภาวะผู้นำที่ดีนั้น ต้องอาศัยความสามารถในการจูงใจ การใช้อำนาจอย่างเหมาะสม และการสร้างความร่วมมือเพื่อให้ งานสำเร็จลุล่วง นอกจากนี้ยังมีการศึกษาแนวคิดเรื่องภาวะผู้นำจากนักวิชาการต่างประเทศ ซึ่งเน้นว่า ภาวะผู้นำคือกระบวนการใช้อิทธิพลในการจูงใจและนำพากลุ่มให้ทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมาย ขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ

2. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

การบริหารงานของพระสังฆาธิการต้องมีทรัพยากรพื้นฐานในการบริหาร ประกอบไปด้วยคน เงิน วัสดุ สิ่งของ และการบริหารจัดการ ความสำเร็จในการบริหารจัดการสำหรับคณะสงฆ์นั้นจะ บรรลุผลตามวัตถุประสงค์เพียงใดหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของพระสังฆาธิการ การบริหาร จัดการกิจการคณะสงฆ์เป็นภารกิจของพระสังฆาธิการหรือเจ้าอาวาสจะต้องปฏิบัติมี 6 ประการ ดังนี้

1) การปกครอง หมายถึง การบริหารงานตามอำนาจและหน้าที่ของพระสังฆาธิการในการ ควบคุม กำกับ ดูแลภิกษุ สามเณรในปกครองให้เป็นไปด้วยความถูกต้อง เรียบร้อยตามหลักพระธรรม วินัย ดังนั้น “การปกครอง คือ งานการควบคุม กำกับ ดูแล และส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อย พระภิกษุ สามเณร และคฤหัสถ์ที่อยู่ในปกครองหรือพักอาศัยอยู่ภายในวัดให้ครองตนประพฤติตนให้ ถูกต้องเรียบร้อยเหมาะสม”

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการปกครองมีความหลากหลายและสำคัญต่อการ บริหารจัดการวัดและคณะสงฆ์ โดยการบริหารจัดการภายในวัด การปกครองคณะสงฆ์ การเป็น แบบอย่างที่ดี การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การรับผิดชอบต่อการปฏิบัติธรรม และการแก้ไข ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับวัดและส่งเสริมการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในสังคม

2) การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็น การให้บริการด้านการศึกษาแก่พระสงฆ์ ได้แก่การมีโรงเรียนพระปริยัติธรรม ในส่วนอุบาสกอุบาสิกา ได้แก่การจัดให้มีโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ หรือการไปสอนวิชาศีลธรรมตามโรงเรียนต่างๆ เป็นการอนุเคราะห์สังคมด้วยธรรมทาน “การที่ให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการศึกษาของชาติ ดังกล่าวนี้นี้จะทำให้เยาวชนและสังคมเห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์”

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนา จิตใจและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในชุมชน โดยการสอนและเผยแผ่พระธรรม การสร้าง สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การพัฒนาหลักสูตรการศึกษา การส่งเสริมการศึกษาต่อเนื่อง การ สร้างความร่วมมือกับองค์กรภายนอก และการใช้เทคโนโลยีในการศึกษา ทั้งหมดนี้เป็นการส่งเสริมให้

ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาและสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึงการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราษฎร์ สงเคราะห์ที่วัดสนับสุนน นอกจากนี้การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษาหรือสถาบันการศึกษาอื่นนอกจากการสาธารณะศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาหรือกระบวนการศึกษาสงเคราะห์ ปวงชนทั้งก่อนวัยเรียนและในวัยเรียนให้ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตามสมควร

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการศึกษาสงเคราะห์เป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในชุมชน โดยการให้การศึกษาระดับอนุบาล การสนับสนุน การศึกษาต่อเนื่อง การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การสร้างความร่วมมือกับองค์กรภายนอก การใช้เทคโนโลยีในการศึกษา และการสร้างโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา ทั้งหมดนี้เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาและสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นภาระหน้าที่หรือบทบาทที่พระสงฆ์หรือพระสังฆาธิการในการสร้างให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทุกคนมีหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก วิธีที่ใช้ในการเผยแผ่ในปัจจุบันมีหลายวิธี เช่น การเทศนาปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม สนทนาธรรม การสอนวิปัสสนากรรมฐานและการใช้สื่อประกอบการสอน จะใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับ

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจและการสร้างความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน โดยการสอนพระธรรม การจัดกิจกรรมทางศาสนา การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การใช้เทคโนโลยีในการเผยแผ่ การสร้างความร่วมมือกับองค์กรภายนอก และการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม ทั้งหมดนี้เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาและสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5) การสาธารณูปการ ได้แก่ การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน และการควบคุม ดูแลกิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ “การก่อสร้างรักษา ซ่อมแซม ปรับปรุง ตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิมให้มั่นคงถาวรและก่อสร้างเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับศาสนสมบัติที่จำเป็นต่อการดำรงพระพุทธศาสนาให้มั่นคง”

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการสาธารณูปการเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาวัดและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม โดยการดูแลและพัฒนาวัด การจัดการทรัพย์สินของวัด การ

จัดกิจกรรมและงานประเพณี การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน และการใช้เทคโนโลยีในการบริหารจัดการ ทั้งหมดนี้เป็นการส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและสังคมอย่างยั่งยืน

6) การสาธารณสุขสงเคราะห์ หมายถึง งานเกี่ยวกับการให้ความสงเคราะห์ประชาชนในชุมชน และสังคมตามความต้องการและความจำเป็น โดยมีพระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุและจิตใจในรูปแบบต่าง ๆ และยังเป็นการสร้าง ความผูกพันอันดีระหว่างวัดกับบ้านอีกด้วย ทั้งนี้ต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและกฎหมายหรือกฎระเบียบที่มีอยู่ เพื่อมุ่งพัฒนาทั้งทางคุณภาพชีวิตของประชาชนอันจะนำความสงบ ความสุข ความเจริญ มาสู่วัด ชุมชน สังคม ประเทศชาติต่อไป

ผู้เขียนมองว่า บทบาทของเจ้าอาวาสด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์เป็นสิ่งสำคัญในการช่วยเหลือและพัฒนาชุมชน โดยการช่วยเหลือผู้ประสบภัย การส่งเสริมคุณภาพชีวิต การสร้างจิตสำนึกในชุมชน การทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ การใช้หลักธรรมในการบรรเทาทุกข์ และการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ หลักการสำคัญที่เจ้าอาวาสควรยึดถือในการทำสาธารณสุขสงเคราะห์ ความเมตตา และกรุณา คือ เจ้าอาวาสควรปฏิบัติต่อทุกคนด้วยความเมตตาและกรุณา ไม่เลือกปฏิบัติ ความเท่าเทียม คือ การให้ความช่วยเหลือควรเป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติความโปร่งใส คือ การบริหารจัดการเงินทุนและทรัพย์สินที่ได้จากการบริจาคควรมีความโปร่งใสและตรวจสอบได้ความยั่งยืน คือ การดำเนินงานสาธารณสุขสงเคราะห์ควรมีความยั่งยืน ไม่ใช่เป็นเพียงการช่วยเหลือชั่วคราว ทั้งหมดนี้ช่วยให้วัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสังคมและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึง การบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จ โดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) และกล่าวว่าหน้าที่ของผู้บริหาร เป็นกรอบในการพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จ มี 5 ประการ ตามคำย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้คือ

1. P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินงานเพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่จุดเดียวคือวิมุตติ (ความหลุดพ้นทุกข์) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็มฉ่ำฉ่ำ ธรรมวินัยนี้ก็มรสเดียวคือวิมุตติรสฉ่ำฉ่ำนั้น” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 7 ข้อ 462 : 291)

2. O คือ Organizing หมายถึง คือ การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำ และการกระจายอำนาจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “การอยู่ร่วมกันของคนที่เหมาะสมก็นำทุกข์มาให้” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 25 ข้อ 31 : 45)

3. S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากร และการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนามีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการบริหารจัดการงานในสมัยปัจจุบันนั้นคือใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ชมคนที่ควรชม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 27 ข้อ 2442 : 531)

4. D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการ ตามแผน ผู้บริหารต้องมีบุษย์สัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ การอำนวยการในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ในคณะสงฆ์ก็ปกครองกันเองโดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วจะเป็นศาสดาของพวกเขาเมื่อเราล่วงลับไป” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 10 ข้อ 177 : 140)

5. C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กร รวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549 : 3-5) พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลของการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ เช่น “เพื่อความผาสุกแห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้ร้ายางาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่งคั่งแห่งพระพุทธศาสนา” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 1 ข้อ 20 : 37)

ซึ่งทฤษฎี POSDC จะสอดคล้องกับพุทธวิธีบริหาร เป็นการบริหารที่ยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นหลักสำคัญ ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้บริหารต้องประพฤติธรรมและใช้หลักธรรมเป็นหลักในการบริหาร ผู้บริหารที่ดีต้องยึดถือคิดว่าถูกต้องไม่จำเป็นต้องถูกใจ กล่าวตัดสินใจลงมือทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม ถือคติว่าอำนาจหน้าที่มาพร้อมกับความรับผิดชอบยอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่กว่านั้นคือประโยชน์สุขส่วนรวม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าเห็นว่าจะได้ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่ เพราะสละประโยชน์สุขเล็กน้อย บุคคลควรสละประโยชน์สุขเล็กน้อย บุคคลควรสละประโยชน์สุขเล็กน้อยเพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่”

3) บริบทพื้นที่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

การปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ นั้นเป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎระเบียบของมหาเถรสมาคม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งถือปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอสันทราย (มหานิกาย) ได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 ตำบล วัดที่มีพัทธสีมา จำนวน 61 วัด วัดที่พระราชทานวิสุงคามสีมา จำนวน 15 วัด และที่พักสงฆ์ 7 แห่งรวมทั้งสิ้น 83 วัด ได้แก่ 1. ตำบลสันทรายหลวง มี 5 วัด 2. ตำบลสันทรายน้อย มี 4 วัด 3. ตำบลสันพระเนตร มี 5 วัด 4. ตำบลสันนาเม็ง มี 7 วัด 5. ตำบลสันป่าเปา มี 4 วัด 6. ตำบลหนองแห้ง มี

9 วัด 7. ตำบลหนองจ้อม มี 9 วัด 8. ตำบลหนองหาร มี 10 วัด 9. ตำบลแม่แฝก มี 11 วัด 10. ตำบลแม่แฝกใหม่ มี 6 วัด 11. ตำบลเมืองเส้น มี 5 วัด และ 12. ตำบลป่าไผ่ มี 8 วัด

4) ภาวะผู้นำกับการบริหารจัดการวัดในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ในยุคปัจจุบัน

ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในอำเภอสันทรายมีความซับซ้อนและหลากหลายมิติ โดยผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและทฤษฎีการบริหารจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการบริหารจัดการวัดในอำเภอสันทราย เจ้าอาวาสมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการวัดในยุคปัจจุบัน โดยมีลักษณะและหน้าที่ที่หลากหลาย ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้:

1) การพัฒนาวัดและสิ่งแวดล้อม คือ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ในการดูแลและพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม โดยการจัดการทรัพย์สินของวัดและการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

2) การใช้เทคโนโลยี คือ ในการบริหารจัดการวัด เจ้าอาวาสต้องมีการนำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการและการสื่อสารกับชุมชน

3) การผสมผสานหลักธรรมและทฤษฎีการบริหารจัดการ คือ เจ้าอาวาสต้องสามารถผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและทฤษฎีการบริหารจัดการสมัยใหม่ เพื่อให้การบริหารจัดการวัดมีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น

4) การสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย คือ การบริหารงานของวัดต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยในทุกด้าน ซึ่งจะนำมาซึ่งศรัทธาของประชาชนและความเชื่อมั่นในวัด

5) การพัฒนาความสัมพันธ์กับชุมชน คือ เจ้าอาวาสต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชนและการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

6) การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ เจ้าอาวาสต้องมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในวัดและชุมชน โดยใช้หลักธรรมแนวพุทธในการสร้างความสามัคคีและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

บทบาทเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าเจ้าอาวาสไม่เพียงแต่เป็นผู้นำทางศาสนา แต่ยังเป็นผู้บริหารที่มีความสำคัญในการพัฒนาวัดและชุมชนในยุคปัจจุบันอย่างมีประสิทธิภาพ

บทสรุป

บทบาทสำคัญของเจ้าอาวาสในการบริหารจัดการวัด โดยเฉพาะการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนาวัดและชุมชนให้มีความสงบสุขและสามัคคี การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับวัดและส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคม

เจ้าอาวาสต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลและสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัดและชุมชน การบริหารจัดการภายในวัดต้องมีความโปร่งใสและยุติธรรม เพื่อให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นและศรัทธาในกิจกรรมของวัด นอกจากนี้ การพัฒนาความรู้และการศึกษาในพระธรรมวินัยก็เป็นสิ่งสำคัญ ที่ช่วยให้สมาชิกในวัดและประชาชนมีความเข้าใจในหลักธรรมและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

การศึกษาภาวะผู้นำกับการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบริหารจัดการที่มีหลักธรรมเป็นแนวทาง การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน การพัฒนาทักษะและความรู้ให้กับสมาชิกในวัด และการมีระบบการประเมินและติดตามผลที่มีประสิทธิภาพ ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การบริหารจัดการวัดประสบผลสำเร็จและสามารถพัฒนาสังคมได้อย่างยั่งยืน การบริหารจัดการวัดที่ดีจะส่งผลให้วัดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาจิตใจ สังคม และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- ถวิล ธาราโกษณ์. (2532). **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- เนตร์พัฒนา ยาวีราช. (2552). **ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทริปเพิล กรุ๊ป จำกัด.
- พรชัย ลิขิตธรรมโรจน์. (2545). **พฤติกรรมองค์การ**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พระครูใบฎีกาอภิชาติ ธมฺมสุทฺโธ (พรสุทธิชัยพงศ์). (2559). “แนวโน้มการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในทศวรรษหน้า”. **ดุष्ฎินิพนธ์พุทธศาสตร์ดุष्ฎินิพนธ์ิต** สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ). (2546). **การคณะสงฆ์และการศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตโต). (2549). **พุทธวิธีในการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปริยัติโสภณ. (2548). **การบริหารกิจการคณะสงฆ์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **ภาวะผู้นำความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). (2548). **การบริหารวัด**. นครปฐม: เพชรเกษมพิมพ์.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). (2546). **พระสงฆ์กับการเมือง**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระสมุห์ปิยะพงษ์ วงศ์ตามา. (2563). “ประสิทธิผลการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดนครพนม”,
วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (2544). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพมหานคร: ธนอักษรพิมพ์.
- สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. (2537). *ภาวะผู้นำ : ทฤษฎีและปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท วรรณเ็ด
ดูเคชั่น จำกัด.
- เสนาะ ตีเยาว์. (2544). *หลักการบริหาร*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- I.L.Richardson & Sidney Baldwin. (1976). *Public Administration : Government in
Action*. Ohio: Charles E, Merrill Publishing Co.
- Ordway Tead. (1935). *The art of leadership*. New York: Mc Graw Hill.
- Terry George R. (1972). *Principle of Management*. 6th ed. Home Wood, ll: Richard
D.lrwin.